
Várjjaga sisabahkkema historjá: Fápmobáiki Várggáid ladni luohiti, gonagasa rápmi vai guovllu sámiid ilgadis luohiti?

MAI BRITT UTSI, Sámi allaskuvla

Dát artihkal váldá ovdan Várjjat guovllu seavdnjadeamos áigodaga historjjás, namalassii stáhtaid sisabahkkema áigái ja makkár vugiiguin dat dáhpáhuvai. Finnmarkku nuortadavimus guovllus Sámis lea Dánmárku-Norgga váldegoddi 1300-logu rájes ásahan gávpogiid: Várggáide (jagis 1307) ja Čáhcesullui (jagis 1500). Várggáid sullui huksejuvvui maiddái seammás fápmobáiki *Várggáid ladni*, man doaibma vuosttažettiin lea leamašan hehttet Ruošša váldegotti leavvama guvlui. Ladni sáhtta jahkečuđiid mielde leamašan uhkádussan guovllu sámide, go ladni dološ luohiti govve balu maid olbmot vissásit dovde, go measta olles 1600-logu áigge čadahuvvojedje Várggáid ladnis noaidevuodaváinnut. Dan oktavuođas váldejedje olu olbmot giddagassii, álggos noaidit, de nissonat geain eatnasat – maŋŋá ránggáštuvvomiid ja illastemiid ladnis – dubmejuvvojedje jápmindollii. Ođđasit áiggis leat dutkit guorahallan ránggáštusaid historjjálaš dokumeanttaid, numo riekteprotokollaid ja eará almmolaš gálduid váinnuin. Nu sii leat lokten Várggáid ladni issoras historjjá dán áigge čuovgga ovdii. Várggáid sullui leat maid ceggejuvvon muitovisti váinniid muitotávvaliiguin ja dollaboaldinlatnja muittuhussan fastes ránggáštusain. Lassin ladni surgadis historjái, de háliidan čájehit ahte sámiid jietna lea leamašan jaskkodahtton ladni almmolaš historjjás, vaikko muitotávvalat duodaštit ahte eatnasat geat ránggáštuvvojedje ledje guovllu olbmot geat riekteprotokolla dovddastemiin ovdanbukte maiddái sámivuodaset bienaid ja kultuvrralaš iešvuodaid, ja sii ledje mu áddejumi mielde dasto sámít. Danin váldá dát artihkal ovdan Várggáid ladni luohiti, mii lea áidna báhcán sámi jietna, dološ luohiti mii sámegilli ovdanbukta mo sámít sáhttet leat vásihan dan, ahte ladni leamaš sullos jahkečuđiid.

Fáddásáni: Dánmárku-Norgga váldegoddi, fápmobáiki Várggáid ladni, Várggáid ladni luohiti, 1600-logu noaidevuodaváinnut, duomut ja ránggáštusat, sámi noaidit ja nissonat, femisiida, juoigama arkeologija, muitu, sámi jaskkodahtton jietna, jápmindolla, dálá muitobáiki

1 Láidehus

Mun bessen nuorran geassebargui áhččán oarpmeali lusa Várggáide. Son lávii bearrašiinnis boahit min lusa vuona sisa Njiđgui, vai beasai iežas mánnávuođa jekkiin lubmet. Sus lei mu ahkásaš nieida, gean jo dovden bures. Moai leimme liidnastámppaid seaktunbarggus kájavisttis, ja nagirčalmmiiguin idđesárrat fertiime doama doama ovttas eará olbmuiguin seaktut guollebihtáid liinnaid vuokkaide, vai guollebivdit sáhte daid viežžat. Olbmot hálle gaskaneaset ja rádio šurai ollesáigge, mu áidna ballu lei Katrine Johnsená sámegealsáttá, go muhtun kájavisttis oktii jievžžadii Katrine ja dajai «Amerihká presideanta Johnsona» ja earát de reške. Dalle heahpanin ja čiegadin sámevuođan, ii mu skihpár ge muitalan maidege. Várggáid sullos lei mus goitge buorre dilli, go čuvges gaskaija beaivvadágas lei hávski ovtastallat eará nuoraiguin, guldalit odđáigásaš musihka ja dánsut luoddaráiggiid. Dalle in diehtán ahte mii suohtastalaimet historjjálaš eatnamis, dan sullos mas njeallječuodi jagi ovdal ledje leamašan jáhkkemeahttun fasttes ja surgadis váinnut¹. Dalle in ge diehtán ahte Várjjagis ledje luodit, ja guhkkín eret ahte okta dain gulai sullui, dan fápmobáikái man gohčodit *Várggáid ladin*. Várggáid ladin historjá ja luohi lea dán artihkkala fáddá.

Várjjagis juoiganárbevieru álgu lea čihkkon dolát doložii, muhto dan duogáza orruleamenlunddolaš ohcatguovllu juoiganhistorjjás. Dasa laktása maiddái Várjjaga sisabahkkema historjá. Okta vuohki historjjá burgimii lea lahkoniit daidda luđiide mat govvejit dovddus fápmobáikkiid ja mearrasámiid deaivvademiid earáčearddat olbmuiguin dahje eiseválddiid ovddasteddjiiguin, rievtti mielde guorahallat daid váikkuhusaid maid jahkečuđiid sisabahkken ja olmmošvuoigatvuođaid rihkkun mielddisbuvttii mearrasámiide Várjjagis. Dat luodit gávdnojit sihke njálmmálaš juoiganárbevierus ja ovdalaš čállon gálđuin. Lea vátis dadjat man boaris guovllu juoiganárbevierru lea, daningo ii čállon gálđuinge sáhte deaivilit meroštallat luđiid bidjama áiggi dáfus. Muhtun gálđuin sáhtá gal sullii meroštallat áiggi (Saba 1920: 75–85; 1960:

1 *Váidnu* mearkkaša doarrádallama. Dán artihkkalis mearkkašit váinnut erenoamážit doarrádallamiid ja illastemiid maid olbmot šadde gillát Várggáid ladinis ja eará riektebáikkiin Finnmárkkus noaidevuođa sivahallamiid oktavuodas áigodagas 1601–1692.

129), muhto de ferte oahpásmuvvat dan áiggi luđiide goas beaivválaš juoigan lei dábálaš Várjjaga báikegottiin (Saba 1920; Utsi 1998), nappo dan áigge luđiide mat biddjojedje mealgat ovdal nuppi máilmmisoađi. Lagercrantz (1928: 118–131) lea čállán artihkkala Qvigstad 75 jagi ávvugirjái, muhto das ii leat Várggáid lenne luohiti fárus. Soahti nuppástuh-tii dili dainna lágiin ahte beaivválaš juoigan veahážiid mielde vánui ja jaskkodahttui, seammá proseassa mii dáhpáhuvai maiddái eará mearrasámi guovlluin (Graff 2004). Gálduin gávnojit lassin Várggáid soah-teladni luohitá muhtun eará luohit mat čájehit iešguđet beliid das mo Várjjat sámít vásihedje sisabahkkema, earet eará (Lagercrantz 1960: 93–94) luohiti *Juoiggan gonagas beatnagiid birra*. Nubbi luohiti lea *Juoig-gan dološ Ceavccageađge nieiddaid birra* (Lagercrantz 1960: 73–76), goalmmát ges lea *Juoiggan Biehttáraš Uvllá birra* (Lagercrantz 1960: 136–138). Maiddá mu dutkanmateriálas, mii lea báddejuvvon iežan váldofágabarggu (Utsi 1998) áigodagas 1996–1998, lea luohteovdamear-ka mii čájeha ironiija muhtun eiseválddiid ovddasteaddjái. Luđiid daja-husaid leat vuoras juoigat Várjjagis gohčodan namahusain *javza* (Aikio 2021), man mun geavahan dán artihkkalis, lassin čáppagirjjálašvuoda *garga-sátnái javzalinjja* sajis.

2 Dutkangažaldagat, teoriija ja metoda

Várjjaga historjái gulletge nugo ovdalis namuhan Várggát ja Várggáid ladni historjá, ja ladni luohiti lea leamašan jaskkodahtton goit badjel 100 jagi áigge. Go čiekŋuda ladni historjái ja seammás maid dan luohitá, de čuožžilit máŋga gažaldaga. Lean dán artihkkalis gávnnahan golbma beali maidda erenoamážit lean giddden fuomášumi.

Dutkangažaldagat

1. Mo luohiti guorahallan sáhtta buktit ođđalágan dieđuid sámi historjjá ja dološ mearrasámi eallima birra, go čálmustahttit stáhtaid fápmogičču rádjebidjamiid áigge?
2. Mo luohiti lea sáhtán rasttidit áigerájaid ja seailut rievddakeahtta čuđiid jagiid čađa?
3. Mo eamiálbmotmetodologiija dálá dutkanvuogit veahkehit ovdánahttit ođđa perspektiivvaid Várggáid ladni sámi nisssonolbmuid

ja albmáid 1600-logu noaidevuodáváinnuid áššiin? Mo dán áigge máilmmi gillájeaddji nissoniid goddin dahje *femisiida* (eng. *femicide*), ja etnikalaš veahkaválddálašvuoda dáhpáhusat sáhttet čájehit manin noaidevuodáváinnut ledje vejolaččat Várggáid ladnis ja eará sámi guovlluin dolin?

Dutkamuša vuodđu leage teoriija, mii lea ovdánahtton Várjjaga juoigan-historjjás guovllu báikkálaš dieđuid vuodul, sihke sámi báikegottiid birra, árbevirolaš mearragátti sámegiel báikenamaid ja eatnandieđuid vuodul, ja áigerasttildeaddji sámi sogaid ja fuolkevuoda dieđuid roggamiin doložis dáláži.

Teoriija ja metoda

Mun lean nákkosgirječálliman² oktavuodas ovdánahttan doahpaga *juoigama arkeologiija*³, man čanan sáme- ja eamiálbmotdutkanii. Teoriija vuolggasadjin lea *juoigama váldoteoriija*, ieš juoigan man mun lean šaddan oahppat Várjjat luđiid vuoras juigiin dutkaman oktavuodas. Das lea juoigama *fysiologiija* – mo juoiganjietna šaddá njálmmi, njuokčama, čoddaga ja giehtafámu vehkiin, vuoigņašiid muitovuogádagaid siskko-bealde. Juoigama arkeologiija lea maid leamaš metoda, go mun lean ohcan ja roggan oidnosii *jaskkodahtton* luđiid birra Várjjatvuona, earet eará Várggáid ladni luođi. Mun lean geavahan, čujuhan ja luoikan *jaskkodahttin*-tearpmma Kaisa Rautio Helander (2008: 107) sámegillii čállon nákkosgirjji dološ kárttaid jaskkodahtton Várjjat báikenamain, ja heivehan dan Várjjat luđiid jaskkodahttima čilgemii.

Dasa lassin lea metoda leamašan kárta, masa mun ovttas juigiguin lean ráhkadan báikegottiid *juoigankárta*, nappo merken dasa daid olbmuid ássansajiid geain leat luođit, seammás go lean beassan báddet min ságastallamiid ja juoigama. Daid lean transkriberen ja luođit leat nákkosgirjji mielddusin. Dasto lea *vázzinteoriija*, go lean vázzán ovtta Viernjárgga juoiggalmasa manisboahhtiin su ádjá dološ ássansadjái

---

2 Dat ilbmá plána mielde jagis 2026.

3 Juoigama arkeologiija sisttisdoallá luohtemáhtu jaskkodahttima ja boktima, luđiid muitovuogádagaid čilgema, várjjageštima ja juoigama ealáskahttima, sogaid ja olbmuid muittuid, ja báikkiid muittuid ja muittuid báikkiin. Dát čilgejuvvojit dárkilit nákkosgirján teoriijakapihttalis.

njárggas. Dasa lean lasihan *suhkanteoriija*, go fatnasiin maid lean boah-tán seamma mearragátti ássansadjái.

Dán artihkkala čállinproseassas lean roggan dieđuid olggut Várj-jatvuona sámi báikenamain, maiddái njálmmálaš sámegielat diehtoad-diin, duodaštan dihtii noaidevuodaáinnuid áššáskuhtton nissoniid et-nisitehta, go mun lean eahpidan daid sámi nissoniid loguid mat bohtet ovdan ovddeš earágielat dutkamušain.

3 Várjjat sámiid ássan- ja johtinhistorjá

Várjjaga gaskaáiggi ovdahistorjjás (su. 1100–1600 m.Kr.) ja guovllu kulturhistorjjás boahdá ovdan ahte siskkit Várjjaga sámit hálddašedje eanáš oasi Várnjárggas ja máttabeali vuona Buodggáid rádjai ja ahte dat lei Várjjatsiidda guovlu (Schanche & Bjørkli 2005: 17). Gaskaáiggi ja jáhkkimis ovdal jo, de johtaledje Várjjat sámit álggos njealji jahko-daga mielde dihto báikkiide. Giđdat johte olgoliidda ja geasset olggu-mussii Várnjárgii ja máttabeale vuona. Čakčat johte siskeliidda ja dálvit siskkimus guovlluide vuotnabađaid johkagierragiidda ja jávregáttiide (Schanche & Bjørkli 2005: 17). Maŋná gaskaáiggi ja lagabui 1800–1900-logu molsuma unnui johtin dađi mielde guovtti geardái jagis, dálve- ja geassesajiide, ollu dan geažil go eiseválddit eananmihtuid juollude-miiguin vigge hehttet nomádalaš ássama (Odner 1992: 22; Schanche & Bjørkli 2005: 17). Dát johtinminsttar bisttii goitge gitta 1940 rádjai (Nilsen 2009: 34–35).⁴

Várjjat sámi historjjá čoahkkáigeassun sáhtta fuomášahttit maid várjjagaš Øystein Nilsen (2009: 31) muittuha: dáža almmolaš váikku-hus dáhpáhuvai jahkečuđiid čađa ja sáhtta namuhit gávpogiid ásahe-miid, Várggáid jagis 1307 ja Čáhcesuolu sullii jagis 1500. Nilsen joatká ja máinnaša ahte sámiid geasseássansajiid váldin dáhpáhuvai áigodagas 1300–1850 ja ahte miššunáigi, girku ja skuvla álggahuvvojedje sullii ja-gis 1700. Einar Niemi (1983) lea čállán girjji *Vadsøs historie*, Čáhcesullo historjjá. Das son čilge ahte 1400-logus maiddái eurohpalaš našuvnnat fuomášedje Finnmárkku (Niemi 1983: 70). Dieđut dáža ássamis ledje

4 Dán duodaštii maid diehtoaddi Balto (r. 1911) go son 26.3.1998 muitalii ahte sin dálvesadji lei Njiddgu siste dálvit ja Stuoravuonas gesiid dalle go son bajásšattai (Utsi 1998: 86).

dalle oalle vátnásat, muhto goitge boahotá ovdan ahte kolonisašuvdna ferte leamašan dan veardde viiddis ahte girkolaš hálddahus ásuuvvui oalle árrat. Niemi joatká ja máinnaša ahte stáhtaid eiseválddit ja girkohearrát váidaledje ja geahččaledje bissehit olbmuid birra jagi johtimiid; son namuha ahte muhtun gáldu jo jagis 1488 muitala ahte guollebivdi álbmot ain johtá guoli manjái. Muhtun 1512 almmolaš čáluš cealká ahte ollugat ledje álgán bargui guolleváigiide Finnmárkkus, muhto ahte sii álo fárrejit. Ovdamearka dihtii čállá árkabisma Erik Valkendorf birasiid jagi 1520 reivve povii mas čilge johtimiid hástalusá:

... (etter en reise til Finnmark i 1512) sier at de som bodde i Finnmark «vexler og skifter» bosted etter mengden av eller mangelen på fisk, «idet de bor snart hist, snart her». (Niemi 1983: 70)

Várggáid girku vihahuvvui jagis 1307, Norgga árkabismma bokte, ja lei várra oaivvilduvvon miššuvdnagirku Várjjat sámiide (Niemi 1983: 72).

Ovdalis namuhuvvon gálduid vuođul sáhtá konkluderet ahte eanas olbmot Finnmárkkus dan áigge ledje sámit, geat čuđiid jagiid áigge šadde vásihit sisabahkkemiid mat áite sin kultuvrra ja eallivuogi. Garra váikkuhus lea leamašan dáruiduhttináigodagas mii bisttii 1970 rádjai, mii dáhpáhuvai earet eará skuvlavuogádagain ja nannejuvvui jagiid 1775 ja 1902 eananmihtidanlágaiguin (Nilsen 2009: 31), ja dan geažil jávkadii dološ mearrasámi johtinkultuvrra. Namuhin ahte luđiin maid sáhtá vuohttit Várjjat sámiid nomádalaš eallivuogi, ja maiddá sisabahkkema historjjá.

4 Várggáid ladni historjjá sevdnjes čuovggas

Várggáin lea ladni mii lea Várggáid sullo máttaoarjeosis, ja dat lea soahteladni man Dánmárku-Norga ásahii rádjesuodjalussan davás Ruošša vuostá jagis 1307, gonagas Håkon V Magnusson áigge, sullii seammá áigge go vuosttas girku vihahuvvui dohko. Várggáid ladni árra historjjá lea Kristian Nissen (1960: 19–65) čállán. Várggáid ladni gohčoduvvui dárogillii *Vargøyhus*, mii lei ladni álgonamma. Nama sáhtá čilget *Várggát*-namain, go ladni huksejuvvui dasa, ja lei álggos hirsahuksehus mas lei birastahtti ladni. Dalle gohčoduvvui ladni maid

ledje šaddan ain eanet vuovdnát, ja besse ránggáštusa haga hearjedit Finnmarkku rittus. Dát cealkka ovddasta áibbas eará oainnu ruoššaide go dat man Isak Saba (1920: 76–77) ovdanbuktá *Ceavccageađgge nieiddat*-luođi guorahallamis.⁵ Son baicca rámiida ruoššaid máinnašettiinis ahte ruoššat doaimmahedje iežaset buressivdniduvvon lotnolasgávppi guollebivdiálbmogiin:

Russerne drev sin velsignelsesrike byttheandel med fiskerbefolkningen. I hver en fjordkrok laa en «lodje», et koflignende tremastet litet fartøi. Paa Mortensnes som var det eneste handelssted i Indre-Varanger i monopoltiden, laa der selvfølgelig flere russefartøier. (Saba 1920: 77–78)

Saba čállá ahte juohke vuotnamohkis lei okta «loadjá», okta koffalágan golmmastivllat fanas. Ceavccageađggis, mii lei áidna gávpebáiki siskkit Várjjagis nu gohčoduvvon monopola áiggis, ledje diedusge mánnga ruoššafatnasa, deattuha Saba, guhte čállosisttis lea merken golbma vuosttas javzza Ceavccageađgge nieiddaid luođis man lei gullan Unjárgga juoigis Movsses Niillas, seamma juoigis guhte lei luohtedutki Lagercrantza (1960) válđojuoigi Unjárggas. Movsses Niillas lei oahppan dan eatnistis, čállá Saba (1920: 78) ja lasiha: «Egtheten kan kontrolleres, strofe for strofe, da jo Nils Mosessen lever og er at finde i Nesseby for hvem som helst.» Lagercrantz (1928: 128–130; 1960: 73–76) luohtečoakkáldagain lea seammá luohiti ja das leat 13 javzza. Das bohtet Ceavccageađgge nieiddaid dovddut ruoššaide ovdan luođi mañimus javzvas ná: */Min buorit ruoššat jo mannet, min čába ruoššat jo mannet, min ráhkis ruoššat jo mannet/*.

Lea mearkkašahti ahte nieiddat gohčodit ruoššaid *iežaset* ruoššan, nappo «min buorre, čába ja ráhkis ruoššan». Nie javzzat čájehit nieiddaid ráhkislaš dovdduid ruoššaide, geat soite leamašan ruoššabeale sámít, ja vuostálastet dan oainnu mii bohtá ovdan ovdalis namuhuvvon Willoch (1960: 60) čállosis «ruoššaid hearjidemiid» birra. Son čállá suodjaluspolitihkalaš beales, mii dáža suodjalusa perspektiivvas lea

---

5 Saba čállá "Cævcagæd̥ge nieidak" (Saba 1920: 76), dalá čállinvuohká.

govttolaš, go sii orrot galbma soadi áigge, oaivvildeamen ahte stuorra Ruošša váldegoddi lei áittan smávva Dánmárku-Norgii.

Norgga Suodjalushuksen⁶ čállá Várggáid ladni neahttasiiddustis earet eará ná:

Várggáid ladni lea jahkečuđiid čađa leamašan oinnolaš mearkan dáža leahkimis rádjeriikan nuorttas, ja lea ain fámolaš našunála symbola. Odne doaibmá ladni leavga- ja saluhttaladnin našuvn- nalaš mearkabeivviid beaivválaš leavgageassimiin. (Sámás Mai Britt Utsi)

Govva 2. Várggáid ladni geasset 2018. Govven Mai Britt Utsi.

Norgga Suodjalushuksema neahttasiiddus leat maid dieđut ladni historjjás mat muitalit man áigáhaš ladni lea, mii dan politihkalaš doaimma lea leamašan ja manin dan fertii fas álggahit manjá go jagis 1793 lei heaittihuvvon. Ladni politihkalaš doaimma orru ain dán áigge leamen dehálaš, vaikko ladni symbolalaš árvu deattuhuvvo eanemusat Suodjalushuksema neahttasiiddus. Lea mearkkašan veara ahte Norgga Suodjalushuksen ruovttusiiddustis garvá historjjálaš duohtavuođa, iige čále sáni ge noaidevuodáváinnuid proseassain mat dáhphuvve Várggáid ladnis vassis áigodagaid gaskkal jagiid 1600–1692.

6 <https://www.forsvarsbygg.no/eiendomsforvaltning/festningene/vardohus-festning> <25.11.2025>

Kirsten Bergh (1960: 126–144) lea čállán artihkkala «Til ild og bål» noaidevuodáváinnuid áššiin Finnmárkkus, ja son lea vuosttas dálá áiggi dutki guhte dutkkai noaidevuodáváinnuid mat ledje dáhpáhuvan Várggáid ladnis.

Olu olbmot goddojedje dollaboaldimis maŋná veahkaválddalaš dutkamiid ja duomuin ladnis. (Willumsen 2010: 9–16; Hirvonen 2018: 17). Dát dáhpáhusat leat bures duođastuvvon ja muitobáiki, *Steilneset Minnested*, lea ceggejuvvon sidjiide muitun, juohke áššáskuhtton olbmo áššis. UiT Norgga árktalaš universitehta professor Liv Helene Willumsen (2010, 2011, 2013) lea bargan mearkkašan veara barggu muitobáikki duohtandahkamii. Su barggu dihtii lea juohkehaččas guhte goddojuvvui, muitotávval muitobáikkis dál. Dan geažil ánsšása son giitosiid, go su barggus lea alla árvu olles Sámi ja Várjjat sámi álbmogii. Govva 3 čájeha boaldinlanja ja muitovisti duogábealde. Willumsen (2010: 406) lea dutkan olles 1600-logu ránggástanproseassaid diggegirjiid ja Várggáid ladni leanarehketdoalu jagiin 1600–1692.

Govva 3. Steilneset Minnested mas muitovisti oidno duogábealde, govvejuvvon dollaboaldinlanjas geasset 2018. Govven Mai Britt Utsi.

Daid vuodul lea son čállán dárkilis čilgehusa ja máinnaša ladni dehálaš rolla veahkaválddálaš dutkamiid ja goddimiid oktavuodas ná:

Sin gaskkas geat goddojedje noaidástallamis Finnmárkkus ledje 77 nissona ja 14 albmá. Majoritehta goddon nissoniin ásse nuortaosiin Finnmárkkus, Várggáin dahje Čáhcesullos ja lagas báikkiiin. Várggáid ladnis lei dehálaš rolla diggeáššiin. Áššáskuhtton nissonat biddjojedje giddagassii nu gohčoduvvon «noaidástalli nissoniid ráigái» doppe. Illastemiid šlájat Finnmárkkus ledje vanahanbeaŋka, áššobáhka basttat, giehta- ja čottaruovddit ja rišša ratti ala dalle go sii veallájedje biidnobeaŋkkás. Lagabui guokte goalm mátoasi dollaboaldinduomuin celkojuvvojedje Várggáid ladnis. Dušše guokte dáin goskkai albmáide. (Willumsen 2010: 11; sámás Mai Britt Utsi)

Dás Willumsen (2010: 11) máinnaša Várggáid ladni rolla veahkaválddálaš dutkamiid oktavuodas, mo váidon nissoniid bidje giddagassii «noaidástalli nissoniid ráigái» ladnis, duodalaččamus veahkaválddálaš dáhpáhusat dain proseassain doaimmahuvve ladnis ja makkár vugiiguin veahkaválddálaš dagut dáhpáhuvve. Go jurddaša ahte Finnmárkkus dieid áiggiid ásse dušše 3000 olbmo (Willumsen 2010: 11; 2013: 267) ja 4,5 proseantta álbmogis áššáskuhttojedje, de gal sáhttá álkit govahallat man sakka dát váinnut dahje doarrideamit ja goddimat váikkuhedje olbmuide smávva sámi báikegottiin dan áigge ja guhká manjit áigái. Jurddašan ahte várra vel otná dán beaivve ge sáhttá vuohttit dan balu eiseválddiide, mii sámiide lea báhcán oktasaš muitui dien áiggi rájes. Willumsen (2010: 11) čállá maid ahte sámit ja dážat elle bálldalaga Finnmárkkus 1600-logus, ja ahte goappaš etnihkalaš joavkkut gillájedje garra noaidevuodaváinnuid. Son máinnaša maid ahte sámi albmáid noaidástallanmáhttu lei gulustuvvan Eurohpái, juoga mii sáhttá leamaš čadnon sin goavdása geavaheapmái. Willumsen čállá ahte sullii 20 proseantta sis geat váidojedje noaidevuodas Finnmárkkus ledje sámit. Dán logu ferten eahpidit, go sámit fertejedje leamašan eanetlogus Várjjagis ja mearragáttiin dan áigge, go vel jagis 1855 ledje Unjárggas báhpasuohkanis oktiibuot 1390 sápmelačča ja 311 dáža, ja

Čáhcesullo eananguovllus ledje 674 sápmelačča ja 740 dáža (Hoëm 2007: 176–177).⁷ Numo ovdalis namuhuvvon (Schanche & Bjørkli 2005: 17), de johte Unjárgga sámít oktan šibihiiguin dalle ain bárrahis olgoliidda vuona sulluide giđaid ja gesiid. Vaikko ledje ge muhtun biiggát bohtán Máttá-Norggas, nugo omd. Lisbeth⁸, Torfindsen Pedára gálgu, guhte lei bohtán Máhkarii Møres. Muđui ledje báikkálaš nissonat geat ásse ladni lagas báikkiin, numo Várggáin, Bierggis, Ihkkuin, Iddjus ja Čáhcesullos, ja nissonat eará vuotnagáttiin numo Vuoggás, Máhkariis, Jealmmaseaddjis ja Goaskinvákkis, ja maiddái Gaska- ja Oarje-Finnmárkku rittus numo Lágesvuonas, Smidjás, Liinavuonas gitta Ártnis Tromssa bealde. Sin boahtimis eará guovlluin go Sámis ii namuhuvvo gálduin mihkkige. Mearkkašan veara lea ahte ledje 12 nissona geat dubmejuvvojedje buollindollii Várggáid ladnis seamma áigge, jagiid 1620–1621.⁹ Karen Edisnieida Vuoggás lei vuosttas, várggátlaš vuoras nisu Siri Nuvttenieida lei nubbi ja biergiláš Elsebe Nuvttenieida lei goalmát, oktiibuot vihtta Bierggi nissona ledje dan joavkkus daid jagiid. Muitotávvaliid váinniid loguid mielde ledje oktiibuot 53 náitalan nissona geat gillájedje illastemiid ja dollajápmima olles áigodagas, 1610 rájes 1678 rádjai, ja lea uhccán jáhkehahtti ahte sii eai lean sámít. Go smiehtá nissonváinnid bearrášiid, buot mánáid geat báhce oarbbisin etniineaset ja buot boatnjáid geat báhce leaskan váinnuid áigge, de eai lean dušše nissoniid heahtečuořvumat mat gullojedje, muhto maiddái sin lagamuččaid surgadis biškumat ja váidalusat ladni ja eará riektebáikkiid jápmindollasuovaid oktavuodas.

Duomma¹⁰ várri lea das ladni lahkosis ja nissonat sivahallojedje doallat noidošančoagganemiid dan váris. Dáid nissoniid navdá Willumsen leamašan rivgut, maid mun eahpidan. Biergi lei dalle ja bisui gitta min áigái Várjjat sámiiid guolleváhkin. Mu diehtoaddi Njiđgulaš Elsá (1927–2022) mitalii ahte sii lávejedje Biergái doalvut guliid dalle

7 Hoëm čujuha 1855 olmmošlohkamii; dás namuhan sámii ja dáža álbmogiid olmmošloguid.

8 Geahča Willumsen (2011), mas leat leat mielde buot 90 noaidevuodáváinnuid váinniid muitotávvalat.

9 Dat 12 nissona ledje buohkat Várnjárgga vuotnamohkiin eret (Willumsen 2011: 20–31).

10 Birgitsen (2025) mitalii ahte Duomus lei boazodoalus gárdi dolin.

go son lei nuorra. Mu nubbi diehtoaddi ja juoigi, unjágalaš Birgitsen [2025] čilge ahte sámít johte šibihiguin gesiid guollevágiide olgoliidda vuona ja johtaledje fas sisa vutnii čakčat. Goalmát diehtoaddi, Báltu (1911–2001), muitalii ahte su mánnávuodas áσαι sin bearaš Njiddgu siste dálvviid ja olgolis vuona gesiid. Go árvvoštalan sámiid iežaset áddejumi resursabáikkiide, de heive čujuhit dasa maid Hirvonen (2007) čállá báikenamaid navdimis ja oahpes báikkiid mávssolašvuodas birgejumi hárrái. Várjjatsámít, sihke sisvuonas ja olgolis, leat gitta dálá áigái máhttán vuotnagátti ja nannáma báikenamaid, ja báikenamaid máhtu sii eai livčče nagodan doalahit jus sii eai livčče eallán ja johtalan guovllus.

Sámi dáiddár ja diktačáli Synnøve Persen (2024: 91–98) čállá goaskinvággilaš Karen Klemetsdatter birra, guhte sivahallui noaidevuodas 1. beaivve suoidnemánus 1680.¹¹ Son lei okta su máttuin, lei duostil ja biehttalii baháid bidjamis girkoeverdde Peder Gabrielsen ala. Vieljas vehkiin ja go diggi ii sáhttán duodaštit su sivalažžan, de beasai son friddjan. Son oaččui vel fálska sivahallamiid ovddas buhtadussan silbaruđaid, maid girkoeverdde jáhkkmis mávssii (Persen 2024: 95). Dát duopmu lea okta dain hárve ovdamearkkain mas sivahallon nisu beassá heakkas, go eanas sivahallon nissonat dubmejuvvojedje jápmindollii. Gávdnui gusto hárvenaš hearrá gii litnáseappot meannudii sivahallon olbmuid, nu ahte áššáskuhtton nisu beasai friddjavuhtii. Dás namuhan jurista ja lágamánni Mandrup Schønnebøla, gean birra Persen (2024: 97) máinnaša «ahte son iežas ámmátáigodagas systemáhtalaččat vuostálasttii noaidevuodaváinnuid davvin». Schønnebøl jođihii ge Persena áhku¹² riekteproseassa.

Willumsen (2010: 11–12) joatká ja čilge viidásut ahte 24 albmá gaskkas, geat váidojedje, ledje 16 sápmelačča, ja golbmanuppelogis sis goddojedje. Sámi albmát geat boldojedje dolas, ožžo buohkat jápmin-duomuideaset ovdal 1840. Son joatká ja čállá ahte maŋimus olmmoš gii sivahallui lei sámi noaidi Anders Poulsen guhte biddjui dikki ovdii jagis 1692, son sivahallui goavdása geavahan.

11 Karen Klemetsdatter ii namuhuvvo Willumsena (2011) muitotávvaliin, jáhkkmis go son ii dubmejuvvon.

12 Persen (2024: 97) čállá ieš ná: «Min farmor Karen Clemetsdatter inspirererte ...», ammal oaivvilda áhčibeale mánggageardásaš máttaráhku.

Aage Solbakk (2002) lea sámegillii čállán artihkkala «Poala-Ánde – noaidi vai ‹birobálvá?›» mas son čilge riekteproseassa ná:

Gittaválddedettiin Várjjaga sápmelačča de lei maiddá sus hálddus goavddis man dalá dáža gáldut gohčodedje «Rune-Bommen». Poala-Ánde fertii erenoamážit vástidit gažaldagaid goavdá geavaheami birra, mii dagahii ášši kriminálaáššin. Ášši bođii ovdan diggečoahkkimis Čáhcesullos guokte mánu maŋŋá gittaváldima.

Viehka deatalaš dieđuid sámiid goavdáid birra oazžut aiddo Poala-Ánde diggeáššis jagi 1692 álggus. Goavddis lea áimmuin, ja lea vissa áidna goavddis man oamasteaddji čilgehus goavdá govvošiid birra lea áimmohuššon. (Solbakk 2002: 11)

Solbakk čilge olles riekteproseassa ja máinnaša man miellagiddevaččat Poala-Ánde goavdása govvosat leat leamašan iešguđet surggiid dutkii-de áiggiid čađa, muhto sii leat uhcán beroštan dikki proseassas dahje čađaheames. Maiddá Solbakk namuha Schønnebøla Poala-Ánde ja eará sámi noiddiid riekteáššiid oktavuodas. Solbakk (2002: 21–23) čujuha Rune Blix Hagen (2002: 32) dutkamuššii Poala-Ánde áššis mas son lea čilgen ášši riekteprotokollaid ja loahpas ráhkadan nammalisttu sámiin, oktiibuot 34 olbmo, geat váidojedje noaidevuodaváinnuid proseassain Davvi-Norggas áigodagas 1593–1692.

Dánška nátionálmusea Københámmanis lea oamastan Poala-Ánde goavdása, muhto jagis 1979 oáčcui Sámi Musea Kárášjogas dan guhkesáigge loatnan. Maŋŋá lea repatriašuvdnaproseassa Poala-Ánde goavdása áššis viimmat čovdon. Museahoavda ja dutki Jelena Porsanger (2022: 85) čilge, ahte goavddis viimmat lea máhcahuvvon Sápmaí, ja lea gollan 330 jagi oazžut dan ruovttoluotta, ja dál dat lea RiddoDuottarMuseas Kárášjogas.

Poala-Ánde ášši lei manjimush noaidevuodaváidnoášši. Willumsen čállá ahte sámit dat sivahallojedje álggus; vuosttas moaddelot jagi 1600–1619 ledje mánga ovttaskassápmelačča áššáskuhtton noaidevuodaáššiin. Váldosivahallamat ledje geaidumat, sámi noaidástallamat mat váikkuhedje olbmuide ja elliide nu ahte dat buohccájedje ja jápme. Willumsen (2010: 15) deattuha ge ahte «áddejupmi dasa ahte erenoamáš

etnihkalaš joavkkus lei eanet sodju noaiddástallamii go eará joavkkuin, sáhtii leat dehálaš noaidevuodáváinnuid proseassaid álgaheapmái ja loahpaheapmái Finnmárkkus» (sámás Mai Britt Utsi). Olmmoš sáhtta, dál guhká maŋŋá dáid fasttes dáhpáhusaid, imaštallat makkár olbmot daid čađahedje. Dutki Rune Blix Hagen (2003) lea čieža jagi ovdal Willumsena dutkama artihkkalisttis «At the edge of civilisation: John Cunningham, lensmann of Finnmark, 1619–51» máinnašan ahte lei skotlándalaš leanahearrá John Cunningham guhte jodihi noaidevuodáváinnuid Várggáid ladnis dan áigodagas, ja dan son dagai erenoamáš issoras ja fasttes vugiiguin.

Feministtalaš aktivista, oahpaheaddji ja girječálli Silvia Federici (2024: 205–213) lea čilgen manin erenoamážit nissonat sivahallojedje noaidevuodáváinnuid oktavuodas, ja ahte dat vuolggahuvvui Eurohpás. Ovdal 1550-logu ledje Eurohpás eanas smávvdálolaččat, geat birgejedje bures ieža, ja erenoamážit nissonat ledje oavánat. Go servodat rievda-godii kapitalisttalaš servodahkan, de vuostálaste olbmot rievdadusaid, go eai dáhtton massit iešbirgejumi ja šaddat fabrihkaid bálkábargiin heajos bálkkáin. Son máinnaša ahte olbmo rumaš lei boandaservodagas gaskaáiggis gehčcon magihkalažžan, man kapitalistaklássá vuostálasttii go dárbbášii bargi bargiid mašiinnaide. Federici čállá:

Det var sjamanevner som førkapitalistiske jordbrukssamfunn har tillagt alle eller spesielle individer, og som i Europa overlevde tross århundrer med kristning, ofte opptatt i kristne ritualer og trosoppfatninger. (Federici 2024: 207–208)

Historjja čuovggas sáhtta jearrat manin sámii, eanas nissonat ja maid albmát, šadde daid fasttes gillámušaid vásihit. Sáhtta maid jearrat mo riekteproseassat¹³ dáhpáhuve, man gillii ja ahte ledje go dalle dohkálaš dulkkat. Giellahástalusa máinnaša maid Synnøve Persen (2024: 93), muhto dál diehtit ahte earenoamážit sámii gaskaáiggis (ja guhká maŋŋá) gehččojuvvojedje sihke geaidin ja noaidin go Várggáid ladni 1600-logu

13 Dán artihkkalis lean dutkan váinniid muitotávvaliid, ja go in leat klassihkalaš historjádutki, de in leat studeren arkiivvain juohke váinni dološ riekteprotokolla. Oskkoldatdutki Siv Rasmussen ii leat ovttaoavilis muinna nissonváinniid etnistehtagažaldagas (ee. letne Facebookas digaštallan áššis).

áigge riekteprotokollaid sivahallamiid mielde navdojuvvojedje máhttit baháid bidjat olbmuide. Baháid sáhtte bidjat šibihidda, čuolmmaid čoavdimiin daguhit garra biekkaid nu ahte fatnasat gopmánedje ja olbmot heavvanedje, rievdadit iežaset loddin dahje guollin, gomihit fatnasiid ja borramuša dahje juhkamuša mirkkohuhttit nu ahte olbmot buohccájedje. Girjjálašvuoda professor Harald Gaski lea jorgalan Anders Fjellnera eposa *Beaivvi bártni soagŋu jiehtanasaid máilmmis* dalá sámezielaid ortografijai (Gaski & Fjellner 2003). Beaivvi bárdni ja jiehtanasa nieida borjjasteaba eret jiehtanasa máilmmis, ja nieidda vieljat doarridit sudno, muhto go soai ain čoavdiba čuolmmaid, de bieggá garrá ja soai beassaba báhtui sis. Čuolmmaid čoavdin mearkkaša dán sámi eposis ahte bieggá garrá. Nu mo ovdalis namuhuvvon, de boahhtá riekteprotokollain ovdan ahte noaidevuoda váinnuid áššáskuhtton nissoniid sivahalle máhttit čuolmmaid čoavdit ja dagahit nu garra biekká ahte fatnasat gopmánedje. Sáhttá dán áigge vel jearrat makkár ásašusat dorjo váinnuid dalá riekteáddejuumiin.

5 *Freedom from missionaries* – girku ja báhpát historjjás

Lea čielggas ahte girkut ja báhpát (dalá miššuvdna) vuolgahedje ja jođihedje noaidevuodaváinnuid mat dáhpáhuvve (Hansen & Olsen 2004: 324–327; Willumsen 2013: 253–256). Rasmussen (2016: 41) máinnaša nákkosgirjjistis ahte risttalašvuoda váikkuhus ja sámiid oskku rievdan dáhpáhuvvagođii jo ovdal gaskaáiggi, ovdal go dutkit leat ovda-laččas jáhkkan, muhto ahte sámit jotke maid eamioskkus bálvalit; sii ledje *kristtalaččat namas* ja danin mišunerendoaimmat sámiid ektui garre 1700-logu álggu rájes.

Dakkár mišunerenproseassat dáhpáhuvve seamma áigge miehtá máilmmi, sihke Sámis ja eará eamiálbmotguovlluin, juoga man Marie Battiste ja James (Sa'ke') Youngblood Henderson (2005: 104–106) deattuheaba. Amerihká ja eará máilmmi eamiálbmogat áiggiid čađa leat šaddan gillát stáhtaid kolonisašuvnna fámoláš eananrievideamiid, seammás go miššuvdna bággi eurosentrálaš oskkuid sin ala. Soai čálliba ge ahte eamiálbmogiin lea riekti vásihit *freedom from missionaries*,

friddjavuođa miššonearain, ja ođđasit hukset dahje váldit ruovttoluotta iežaset vuoiŋŋalašvuođa:

Guided by Eurocentric evaluations, and living with the effects of poverty and racism, we often blame ourselves or our ancestors for our terrible abuse and doubt our capacity to rebuild our lives according to our traditional beliefs. Terrible ecological damage denies us the relationship with the environment we need to reconstruct our spiritual lives. (Battiste & Henderson 2005 104)

Dás Battiste ja Henderson máinnašeaba ahte eurosentralaš árvvoštallamiid čuovudettiin ja geafivuođa ja rasismma váikkuhusain ealedettiin mii dávjá sivahallat iežamet dahje máttuideamet dálá issorasvuodain. Mii eahpidit návccaideamet máhttit ođđasit hukset eallimiiddámet árbevirolaš oskkuideamet ala. Issoras ekologalaš soardin bisseha min oktavuođa dainna birrasiin maid mii dárbbasat vai sáhttit rekonstrueret vuoiŋŋalaš eallimiiddámet. Battiste ja Henderson jurdagat čuvvot Ovtastuvvan našuvnnaid Eamiálbmogiid vuoigatvuodaid deklarašuvnna:

Indigenous peoples have the right to manifest, practice, develop and teach their spiritual and religious traditions, customs and ceremonies; the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the right to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains. (United Nations, §12.1 (s. 12))

Mun oainnán ahte jus sápmelaš galgá sáhttit geavahišgoahit luođi oassin vuoiŋŋalašvuodastis, ovdamearkka dihti hávdádusaid oktavuodas beassat juoigat vádjolan oapmahačča sivahalakeahtta suddudeames, de lea dehálaš vilppastit manás historjái, šaddat dihtomielalazžan dasa mii dáhpáhuvai ja guorahallat maid sámi álbmot lea vásihan áiggiid čađa, vaikko dán áigge eat šat fysalaččat dovdda máttuideamet gillámušaid. Luođi gieldin maid dagahii vuoiŋŋalaš gillámušaid, ja sivvan dasa ledje miššonearat ja báhpát; dan máinnaša girjjálašvuođa professor Vuokko Hirvonen (1999: 119) ná:

Missionearat ja báhpát ledje dábálaččat vuolušteaddjikultuvrra ovddasteaddjit, ja go sii eai ádden luođi ja dan mánggabealat funkšuvnna rituálain, estehtalaš dovdamušaid ovdanbuktimis ja juohkebeaivválaš gulahallama gaskaoapmin, de dat dagahii sin eahpesihkkarin. Dás čuovui, ahte sii dubmejedje luođi ja gilde olbmuid juoigamis.

Hirvonen joatká ja muittuha ahte miššonearat seammás maiddá «gilde sápmelaš máilmmigova guovddáš oasi ja botkejedje jahkečuđiid, veadjá leat duháhiid joatkásan kulturárbevieru sihke dahke duššin mávssolaš oasi sámekultuvrra ontologalaš vuodus. Luođi gielddin, badjelgeahččan ja fasttášeapmi váikkuhedje áiggiid mielde nu, ahte sámeservodaga lahtut álge iežage atnit juoigama suddun ja kontrolleret luohtegildosa doahhtaleami. Juoigat sáhtii das maŋŋá dušše suoli, iige dan oahppan lean šat lunddolaš» (Hirvonen 1999: 119). Dát leage dáhpáhuvvan miehtá Sámi ja vel dálá áigge ge leat juoigangildosat, ovdamearkka dihtii girkuin guovddáš sámi guovlluin Finnmárkkus.

Luođit jaskkodahtto nu ahte álbmot daid ii šat dovdan, muhto dutkit ja dáiddárat leatge burgán gálduid, arkiivvaid, bádden vuoras olbmuid ja čállán daid birra, ja dainna lágiin lokten luđiid fas oidnosii (Ruong 1976; Edström 1978; Valkeapää 1984; Gaski 1987, 1991, 2007, 2000, 2020; Hirvonen 1991, 1999, 2007, 2018; Utsi 1998, 2009; Graff 2004; Skaltje 2005; Stoor 2007; Rydving 2010; Hirvasvuopio-Laiti 2012; Jouste 2011).

Dás namuhan erenoamážit ruođa sámi luohtedutki Krister Stoor (2007), guhte lea čállán nákkosgirjji *Juoiganmuitalusat – Jojkberättelser* mas lea guorahallan ruođa sámiid luođi narratiivvalaš iešvuodaid. Go mun guorahalan Várggáid ladni luođi, de javzzat eai leat nu galle, muhto go daid dulko siskkáldas sámi perspektiivvas, de ovttaskas sánit javzzain mitalit viehka ollu. Nu mo Stoor (2007: 173–175) máinnaša, son lea lahkonan ruotabealde sámi juigiid dutkanmateriála siskkáldas sámi perspektiivvas, go son teoriija vuolggasajis lea geavahan sámi dutkamušaid, maid sámi dutkit geat dovdet juoigama siskkáldas doaimma leat čállán. Dat leat sutnje leamašan ávkin juoiganmuitalusaid suokkar-dallamis. Lassin sámi dutkiide, de lean mun, numo ovdalis teoriija- ja metođaoasis čilgejin, moaddelogi jagi beassan ovtastallat vuoras Várjjat juigiiguin. Sis lean oahppan Várjjat luđiid sihke juoigat ja áddet daid iešvuodaid.

Mii guoská juoigama almmolašvuhtii oažžumis, de lea Sámi multidáiddár Nils-Aslak Valkeapää (Gaski 2020; Kalstad 2012) goitge son guhte min áigge álggahii almmolaš juoigama lávddiin, ja son lei dan dihtii njunnošis juoigama morráneames dálá máilbmái; juoigan lea dán áigge ealáskan eanáš giellaajoavkkuin Sámis.

6 Várggáid ladni luođi muituimerkejeaddjit

Go bajábeale namuhuvvon historjjálaš čuooggas lahkona Várggáid ladni luođi javzzaide, de ferte juohke sáni ja javzza guorahallat ávdđalaččat. Luohti lea vuosttas geardde almmuhuvvon Jens Otterbech (1920) girjjiis *Kulturverdier hos Norges finner*, masa Saba (1920: 75–85)¹⁴ lea čállán artihkkala «Finske folkesange fra Indre-Varanger». Beakkán Sámi soga lávelaga čállá Sáb-Issát, Isak Mikal (Mikkel) Persen Saba riegádii 15.11.1875 Unjárggas ja jámii Várggáin 1.6.1921. Álggos lea dehálaš diehtu ahte Saba čállá ahte son jo mánnán lea gullan Várggáid ladni luođi Laikka Marttinis ja Garas Juovssas. Dainna son duođašta ahte lei oahppan sihke šuoŋa ja javzzaid nu bures ahte máhtii rávisolmmožin daid merket čálalaččat, ja ahte Várggáid ladni luohti lea sirdásan njálmálaččat buolvvas bulvii gitta su eallináigái. Son maid čállá ahte «moadde vearsalinjja gávdnojit maid Jacob Fellman «Anteckningar», sullii 1820». Suopmelaš báhppa Jacob Fellman (1795–1875) čállá Várjjaga mátkemuitalusastis ladni guossástallamis, ahte son váldojuvvui vuostá ladnis allaárvosaš guossin. Jacob Fellman (1906: 291–292)¹⁵ bárdni Isak Fellman lea almmuhan áhčis čállošiid maŋŋá áhčis eallenaiggi, ja das lea almmuhan luođi namahusain *Soaldat juoigas*; son ii gohčodan dan *Várggáid ladni* luohtin.

Saba čilgehusa vuodul diehtit ahte ladni luohti lea leamašan ealli árbevierrun máŋgačuodji jagi maŋŋá ladni kártta sárguma, goit 1921 rádjai, ja várra vel guhkit go Várjjat olbmot vissásit máhtte luođi nuppi

14 Das Saba lea almmuhan ja guorahallan ovcci siskkit Várjjaga luođi ja ovttá luođi, man Njávvdáma nuortalaš Andrej Nikolai lea juoigan «sin siskkit Várjjat olbmuid birra» (Saba 1920: 84–85).

15 Jacob Fellman (1906: 291–292) čujuha guovtti báhppii, «Finlands präst och Norges präst», geat leigga báhppa Jacob Fellman ja provsta Peter Vogelius Deinboll, «hvilka år 1820 reste tillsammans längs kusten af det då s. k. „Fælleslandet“ vid Varangerfjorden».

máilmmisoađi rádjai, dassázi go luođit jaskkodedje Várjjagis. Nu mo ovdalis lean namuhan, de báddejin mun Várjjat luđiid sisvuonas 1996 rájes, ja gáđan go in ovttasge mu juigiin fuomášan jearrat ahte máhttet go sii Várggáid *lenne* luođi, nu mo *ladni* daddjo várjjatgillii.

Lassin Saba 1920 artiikkalii ja Várggáid ladni luođi almmuheapmái, de golle 40 jagi dassázi go suomaruottelaš dutki Eliel Lagercrantz almmuhii dan fas. Lagercrantz lea jagiid 1920 ja 1925 leamašan dutkanmátkkiin Várjjagis ja son áσαι dalle Unjárgga márkanbáikkis. Son almmuhii 117 Várjjat luođi girjjistis *Lappische Volksdichtung IV* (Lagercrantz 1960). Das almmuhii son maid Várggáid ladni luođi (Lagercrantz 1960: 128–129) masa Isak Saba lea merken musihkkanuohtaid ja távttaid ja čállán luođi javzzaid daid mielde giehtačálan ja jietnačálan Várjjat gillii (govva 4).

Rash, etwans lármend

Isak Saba

1894 ko vārkkaj ruššie lenne-ē, ko vārkkaj ruššie lenne-ē, jō - ō - ō.

Rash, lármend.

ko ko-rušš-gas lej hokt-te-e, ko ko-rušš-gas lej hokt-te-e, jō - ō - ō.

Govva 4. Isak Saba Várggáid ladni luođi vuosttas javzza nuohtat ja javzzat (Lagercrantz 1960: 128).

Saba ferte leat čállán ladni luođi javzzaid ja musihkkanuohtaid jagis 1920, go son jámii jagis 1921. Lagercrantz lea čállán luođi javzzaid jietnačállagiin, jorgalan ja čilgen daid duiskagillii. Go lohka Saba (1920: 76) Várggáid ladni luođi dárogiel jorgalusa ja čállosa dan oktavuodas, de oažžu muhtunlágan gova su áddejumis luođi javzzain. Saba čálii

luđiid birra dárogillii, eará giella- ja ulbmiljovkui go sámiide, vaikko sus lea ge das maid ávžžuhus Várjjat skihpáriiddásis:

Mu Várjjat ustibat! Dii ehpet galgga jáhkkit ahte šuoŋat leat riehta merkejuvvon. Mannet muhtun dáža lusa geas lea piáno ja gii máhtttá čuojahit. Gohččot su čuojahit šuoŋaid didjiide. De beassabehtet gullat ahte leat go nu mo galget leat. De oažžubehtet maddái dovddu ahte sámiid vašuhuvvon luohtelávlla ii leat nu vearrái dattege. (Saba 1920: 80; sámás Mai Britt Utsi)

Dies čállá Saba iežas várjjagaš álbmogii, siskkáldas perspektiivvas, go son diehtá ahte sámít ieža máhttet luđiid juoigat, ahte sis lea gelbbolaš-vuohta gullat ahte lea go čuojahuvvon šuokŋa riehta luođi šuoŋa mielde.

7 *Ladni ja horti mitalit – luođi guorahallan*

Dá leat luođi guokte javzza Saba (1920: 75) merkema mielde. Lean heivehan vuosttas javzza seammá hápmái go Saba ieš lea čálalaččat dahkan nuppiin javzzain:

<p>1. <i>Go Vargai dušše lenne,</i> <i>go Vargai dušše lenne</i> <i>jo, jo</i> <i>go gonagas læi hortte</i> <i>go gonagas læi hortte,</i> <i>jo, jo.</i></p>	<p>2. <i>Lala la læ soaldatak,</i> <i>lala la læ rođđum</i> <i>jo, jo,</i> <i>go šelggis nibe dollek,</i> <i>ja givverid vel sikkuk,</i> <i>jo, jo.</i></p>
---	--

Saba (1920: 76) ii čilge ladni luođi mearkkašumi, muhto čállá baicca eanet oppalaččat luđiid šuoŋa beliid birra. Dán luođis oaidná ahte sihke vuosttas ja nuppi javzzain lea parallellisma, mii lea dábálaš Várjjat luđiin.¹⁶ Jáhkkinimis ságastalaiga Lagercrantz ja Saba jagis 1920 dán ja eará luđiid birra maid Saba attii Lagercrantzii. Go dárkilit

16 Lagercrantz (1960: 27–203); ovdamearkka dihtii luođit nr. 126, 129, 130, 133, 144, 145, 150 ja 152.

lohká Lagercrantza duiskkagiel čilgehusa luodi birra, de oaidná ahte Lagercrantz lasiha dieđuid javzzaide (mielddus 2), ja jus háliida, de lea vejolaš su jorgalusaid das geahččat. Dás joatkkán dušše Saba čilgehusaiguin.

Sámegillii lea Saba mielde *Go Vargai dušše lenne*, su dárogiel jorgalusas (1920: 76) ges lea *Go det var Vargøy fæstning*. Lea beroštahti ahte jorgalusas lea sámegiel *go*-juoiganstávval álggus, dego Saba livččii jáhkán ahte dárogillii maid sáhtá juoigat, vaikko son jáhkkimis háliidii čájehit luodi távta ja ritmma maid dárogiel veršuvnnas. *Várggát-sullo* namma čállui 1300-logus norrønagillii *Vargøy*, mii mearkkaša *Gumpesuolu*. Sátne *varg* sáhtá maiddái mearkkašit *bahádahkki* dahje *ráfehis olmmoš*. Dat heive hui bures sullo bahás historjái, go nu mo diehtit de huksejuvvui dohko maŋŋá ladni, mas dáhpáhuve issoras ja bahás dagut. Sullo namma rievddai maŋŋá *Vardøy*-namman, man álgu lea *varðe* dahje *varde*, sámegillii *urra*, *muvra* (Kåven ja earát 2000: 696).

Go jurddaša ladni ja sullo historjjá, de muitala garga *Go Vargai dušše lenne* ahte loahpas šattai nu, *Várggáide* bázii dušše ladni. Lean ovdalis čilgen ahte *Várggáid* ladni vuodđuduvvui sullui jagis 1307. Lea olu jáhkehahti ahte sámít ovdal dan áiggi geavahedje *Várggáid* sullo maiddái gesiid, numo earáge lagas sulluid dalle go sis lei njeallje jahkodagohtinminsttar, ja johte olggumusriddo guovlluide *Várnjárggas* (Schanche & Bjørkli 2005: 17; Nilsen 2009: 9, 34–35). 1600-logu rájes rievdagodii ássanminsttar *Várjjagis*; vaikko *Várjjat* sámiiid guovddáš ássan birrasiid 1700-logu ain lei vuona siskkit guovllus, «de dáhpáhuvai vassis nuppástuvvan birrajagi ássamii, seammás go guhkesgaskajohtin nohkagođii ja belohahkii rievddai oanehisgaskajohtimii» (Hansen & Olsen 2004: 259–260).

Várggáid ladni doaibma ja ásaheapmi jagis 1789 váikkuhedje negatiivvalaččat *Várjjat* sámiiide, seamma láchkai go ovdamearkka dihtii Romssa gávpoga ásaheapmi ja *Sálašvákki* sisabahkken maid váikkuhedje *Ruota* beale sámiiide, geain doloža rájes ledje leamašan geasseorohagat doppe, ja geat maid *Ruota* ja *Norgga* rádjegiddemiid geažil vásihedje bággofárremiid oarjeliidda *Ruotas* (Skum 2018). Maiddái *Johan Turi* ja su olbmot johte *Norgga* beallai *Tromssa* mearragáttiide ovdal rádjegiddemiid. *Turi* máinnaša sámiiid orruma ja balláma ná:

Sámiid boahtimušas ii leat gullon, ahte livčče bohtán gosge. Sápmelaš lea leamaš dáppeorru – miehtá Sámi eatnama. Ja go sápmelaš lea leamaš dáppe mearragáttiin orrume, dalle eai leat leamaš orrut – ii oktage – mearragáttiin, ja dalle leai buorre orrut sámiide. ... De bohte meara mielde deike dán nuortadavvečihkii ja de balde sámiid eret mearragáttiin. ... Muhto go lassánedje olbmot, de bohte čáhppesbivttasolbmot fas dohko, gosa sámit ledje vuohččan ballán. (Turi 2010 (1910): 13, 16)

Turi sámit heivejit seamma bures Várjjat sámiid ballámii, go sii leat šaddan vásihit sihke stáhtaid rádjegiddemiid ja olgolis vuona eretgáidama. Maiddái Várggáid ladnis ledje «čáhppesbivttasolbmot» geat bálvaledje fámolaš gonagasa, ja nu sáhhtáge áddet manin Várjjat sámit juige ahte ladni lei gonagasa horti.

Sámegillii lea dábálaš dadjat ahte beana bávká go ciellá. Jus livččii ge leamašan Saba sámegeiela originála veršuvnnas nu, go das gal ii boađe ovdan ahte horti jietnadalai. Saba mielde lea *go gonagas læi hortte* man son jorgala dárogillii *go, kongens den var vagthund*, ja nie son vállje *horti* jorgalit *vagthund* (váktabeana) dárogillii. Dás *váktabeana* šaddá eufemisman, veaháš čábbát govven go *horti*, ja nu Saba garvá čilgemis *hortti* duohta mearkkašumi. Ammal Saba goit lei gullan Várggáid ladni noaidevuodaváinnuid issoras dáhpáhusaid birra. Imaštalan ahte son ii čále ladni dološ luođi duohtavuodas maidege, vaikko ieš ásai Várggáin ja luohti lei sutnje oahpis. Maid Saba diđii dahje ii diehtán ladni birra, dat báhcá agálaččat čihkosii, muhto dat ahte son muittii luođi javzzaid ja šuoŋa, das gal ánsšáša rámi. Vissásit son diđii ahte *horti* lea stuorra, dáža beananálii, sámebeatnaga vuostebealli (Kåven ja earát 1995: 254). Sámi árbevierus čadnojit dasa negatiivvalaš dovddut. Deanus lea dát dáhpáhus gullon:

Okta nisu Deanus máinnastii ahte sin báikkis lei jogaš ja dan nuppe bealde ásai muhtun bearaš ja eamit dan bearrašis ii liikon mánáide geat ásse sin bealde joga. Nuppe beale joga ledje bearrašis verddet (Hansenat) ja oktii dajai eamit ná mánáid birra: «Min mánát, Hansen čivggat ja don beale joga horttit.» (diehtoaddi U.P.E. 1996 giđa)

Nie eamit bijai nuppe beale joga mánáid vuolimussii, ja nie *horti* šattai cielossátnin. Go ieš jurddašan *horti*-namahusa birra, de ádden dan negatiivvalažžan. Muhtun oahpis¹⁷ govvi *horti* ná: «Fasttes stuorra beana mii lea hui vašán olbmui, ii leat goit sámii beana» ja ovddeš bargoustiba guovttos¹⁸ nanneba dan áddejumi ahte *horti* ii leat buorre, «dat lea stuoris ja sáhtta leat boran ja vaikko váralaš olbmui». Go Várjjat sámii juige ahte Várggáid ladni lei gonagasa *horti*, de *horti* gova geažil šattai dat elegiijan dahje *váiddaluhtin*, muhtun lágan *vuostejuoigamin* sisabahkkejeaddji soahteladnái ja dan bahávuhtii maid dat ovddastii.

Várggáid ladni luodii nuppi javzza */Lala la læ soaldatak, lala la læ rođđum, jo, jo, go šelggis nibe dollek, ja givverid vel sikkuk, jo, jo/* guorahaladettiin lea ávkkálaš maid geahččat Saba dárogiel jorgalusa (mielddus 1), go das sáhtta vuohttit su áddejumi dahje dulkoma javzza garggain. Dat spiehkasta vuosttas javzzas go das ii leat geardduheapmi, vaikko njealját ja viđát garggain lea belohakkii loahppariibma, ja ritma bissu seammán go vuosttas javzzas. Vuosttas gargga */Lala la læ soaldatak/ jorgala Saba /La, la, soldater var de/*. Saba jorgala gargga dárogillii sánis sátnái. Dan áigge soalddáhat ledje ladnis ja sin doaimma ii čilge Saba (1920: 75–76), guhte čállá sámegillii */lala la læ rođđum/* ja dárogillii */la, la-la gik som morgenrøden/*. Dat čujuha vuosttas javzza soalddáhiidda, veardádusain ahte sii vulge numo iđdedisroađdi. Sámegeala javzzas lea dušše */læ rođđum/* dahjege dálá čállinvuohkái *lea rođđon*, muhto vuolgin ii boađe čielgasit ovdan. Saba čilgehus *rođđum* veardádussii lea konkrehta, nappo ahte dánska soalddáhiid rukses bivttasivdni lea čilgehus. Sámi árbevierus lea *roađđi* baicce mearkan earái go bivttasivdnái. *Roađđi*-sáni áddejupmi čilgejuvvo sátnegirjiin; Nielsen (1979 (1932–1962) s.v. *roađđat*) čilge vearbba *roađđat* dárogillii sániiguin *se rød ut, vise seg rød (om en sky på himmelen f. eks.)*, mii sámegillii mearkkaša *oidnot ruoksadin*. Dasa lassin Nielsen dovda ge Buolbmága suopmanis vearbba *roađđut*, man son čilge dárogillii sániiguin *gå nogensteds hen i sterkt røde klær*. Maŋŋá buot dieđuid ladni issorasvuodain, de lea vejolaš dulkot olles javzza govvan ladni varrukses báikin, buolli dollan mii govve garra duohtavuoda mii doppe

17 Ságastallen Inga Susanne Gainoin 20.1.2019.

18 Ságastallen Ánte Mikkel Gaupain ja John Henrik Eirain 20.1.2019.

dáhpáhuvai, ja soalddáhiid geat dollet niibbiid ja sihkkot givviriid maŋŋá olbmuid sorbmemiid ladnis.

Sámi girjjálašvuoda čállit geavahit ge dávjá luonddu erenoamášvuodaid symbolan, ja dat speadjalastet dávjá sámi árbevieru ádejjumi maiddá dihto almmi- ja dálkefenomenaide ja ivnniide, ovdamearkka dihtii dallego almmiravda ja áibmu ruvssodit. Dat sáhtta árbevieru mielde einnostit juoidá, šaddat dego oainnáhussan man olbmot de vigget dulkot. Pedar Jalvi čálláge *Oainnáhus*-noveallas ná:

Varraruoksadin šávve beaivváš suotnjarat nuortaeatnamiid badjel ođđajage vuosttas beavvi idit 1852 Sámeeatnan českes duoddariid vuostá. ... Juohke goađis, gosa dan idit čakŋalit, lei gažaldaga vuolde almmi varraruoksada mearkkašupmi, dan tiida. Doppe jerre vuorbbi, ja noaidit jámálgedje jearran várás máttarádjáid vuoiŋŋain čielggahusa dan oainnáhussii, muhto eai dat ge addán maidege dieđuid dan birra. (Jalvi (2008 (1913): 34)

Jalvi loahpaha ge novealla dainna ahte maŋŋil easka fuomášuvvui, ahte dat lei mearka Guovdageainnu 1852 varradoarus, mii dáhpáhuvai seamma jagi loahpas. Lei nu ahte Guovdageainnu 1852 stuimmit eiseválddiid vuostá gevve sin mielas áibbas fáhkka, ja dat surgehedje sin. Dain varradoaruin ledje sámit ieža geat dolle niibbiid (Zorgdrager 1997: 17–20, 314–322). Muhtun sámit geat dain doaruin oassálaste šadde vásihit jápminduomu ja muhtumat dušše sihke doaruid oktavuodas ja maŋŋá, maiddá giddagasas, sullii seammá maid sámit Várggáid ladnis vásihedje 200 jagi ovdal 1852 stuimmiid.

Eará eamiálbmogat máilmmis leat maid vásihan dákkár diliid: «Eamiálbmogat leat vásihan máilmmi sisabahkkejeaddji johti boraspiriid eurohpalaš kolonisašuvdnaproseassas ja leat bággejuvvon rievdat. Mii leat vásihan kolonisašuvnna min luovvamis (sivdnideames), ekologijjas, mielain ja min vuoiŋŋain.» (Battiste & Henderson 2005: 11; sámas Mai Britt Utsi.) Battiste ja Henderson geavaheaba doahpaga *johti boraspiret* sisabahkkejeddjiid birra, ja nu han sii šadde go sis ledje vearyjut nugo dolla, horttit ja givvirat. Go diehtá ahte eamiálbmogat miehtá máilmmi šadde vásihit eurohpalaš sisabahkkema iežaset ruovttu-

eatnamiidda bissuid ja kanovnnaid veagain (mat sis alddiineaset eai lean), de gal lea čielggas ahte Várggáid ladni luođi govat čájehit fápmo-čájehemi dalá sámiide. Dalá nissoniid goddin dološ ladnis lea seamma áigequovdil otná máilmmis, go mángga máilmmi stáhtas duššet nisson-olbmot beaivválaččat ráfehisi diliin. Doaivva lea ahte sii maid oktii besset vásihit ráfálaš eallima.

Gáldut

Informánttat

- Birgget Øystein / Øystein Birgitsen (1948–), juoigi ja diehtoaddi
Pieraš Áslla Elssá / Elsa Aslaug Olsen (1927–2022), diehtoaddi ja javzzaid muiti
Báltu-Johan / Mathis Balto (1911–2001), diehtoaddi
U.P.E. (1932–2015), anonyma diehtoaddi

Čálalaš gáldut

- Battiste, Marie & Henderson, James (Sa'ke') Youngblood 2005: *Protecting Indigenous Knowledge and Heritage. A Global Challenge*. Saskatoon: Purich Publishing Ltd.
- Bergh, Kirsten 1960: Til ild og bål. – Oberst G. I. Willoch (doaimm.), *Vardøhus festning 650 år. Jubileumsskrift*. Oslo: Generalinspektøren for Kystartilleriet. 126–144.
- Federici, Silvia 2024: Trolldomsforfølgelse og frykten for kvinnenenes makt. – Reidun Laura Andreassen & Liv Helene Willumsen (doaimm.), *Steilneset minnested og kvinne drap*. Stamsund: Orkana. 205–213.
- Fellman, Jacob 1906: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken. Andra delen*. Helsingfors: Finska litteratursällskapetets tryckeri.
- Gaski, Harald 2020: The Arctic Highway – Oahppása jurdagat Nils-Aslak Valkeapää dáidduid ja doaimmaid hárrái. – Lars Mørch Finborud & Geir Tore Holm (doaimm.), *Nils-Aslak Valkeapää / Áillohaš*. [Høvikodden]: Henie Onstad Dáidduovddáš. 63–70.
- Gaski, Harald & Fjellner, Anders 2003: *Biejjen baernie. Sámi Son of the Sun. Beaivi bárdni*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Graff, Ola 2004: «Om kjæreren min vil jeg joike». *Undersøkelser over en utdødd sjøsamisk joiketradisjon*. Karasjok: Davvi Girji.
- Hagen, Rune Blix 2002: *Harmløs dissenter eller djevlesk trollmann? Trolldomsprosessen mot samene Anders Poulsen*. [Tromsø: Universitetet i Tromsø.] <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/910/article.pdf> (5.11.2025)
- Hagen, Rune Blix 2003: At the edge of civilisation: John Cunningham, lensmann of Finnmark, 1619–51. – Andrew Mackillop & Steve Murdoch (doaimm.), *Military Governors and Imperial Frontiers c. 1600-1800*. Leiden: Brill. 29–51. https://doi.org/10.1163/9789047402008_009

- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2004: *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: J.W.Cappelens Forlag.
- Helander, Kaisa Rautio 2008: *Namat dan nammii. Sámi báikenamaid dáruiduhttin Várjjaga guovllus Norgga uniovdnaáigge loahpas*. Dieđut 1/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hirvonen, Vuokko 1999: *Sámeeatnama jienat. Sápmelaš nissona bálggis girječállin*. Guovdageaidnu: DAT.
- Hirvonen, Vuokko 2007: Paikan muisti ja muistot paikoista. – Tiina Elo & Päivi Magga (doaimm.), *Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan*. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus. 77–89. <http://hdl.handle.net/10138/38433>
- Hirvonen = Láidde Risten Vuokko / Hirvonen, Vuokko 2018: *Njálmmálaš árbevierut kultuvrralaš árbin. Geahčastat sámi njálmmálaš árbevieruid čohkkemii ja dutkamii 1600–2000-logus*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Hoëm, Anton 2007: *Fra noaidiens verden til forskerens. Misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007*. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning & Novus.
- Jalvi, Pedar 2008 (1913): *Oainnáhus*. – Pedar Jalvi & Anders Larsen: *Sátneáidu*. [Kárášjohka]: Davvi Girji. 34–35.
- Kalstad, Johan Klemet Hætta 2012: *Beassášmárkanat Guovdageainnus ja Áillohaš rohkki*. – *Sámis* 11: 30–35.
- Kåven, Brita & Jernsletten, Johan & Nordal, Ingrid & Eira, John Henrik & Solbakk, Aage 1995: *Sámi-dáru sátnegirji. Samisk-norsk ordbok*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Kåven, Brita & Eira, John Henrik & Jernsletten, Johan & Nordal, Ingrid & Solbakk, Aage 2000: *Stor norsk-samisk ordbok / Dáru-sámi sátnegirji*. Karasjok: Davvi Girji.
- Lagercrantz, Eliel 1928. *Gesangsmotive aus Nesseby*. – *Festskrift til rektor J. Qvigstad 1853 4. april 1928*. Tromsø museums skrifter II. Oslo: Brøgerss. 118–131.
- Lagercrantz, Eliel 1960: *Lappische Volksdichtung IV. Seelappische Gesangsmotive des Varangergebiets mit Noten*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nilsen, Øystein 2009: *Varangersamene. Bosetning, næring, folketall, utmarksbruk mv. fra historisk tid til i dag*. Várjjat Sámi Musea Čállosat 5. Varanger Samiske Museums Skrifter 5. [Varangerbotn: Varanger Samiske Museum.]
- Nielsen, Konrad 1979 (1932–1962): *Lappisk (samisk) ordbok grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Niemi, Einar 1983: *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1883)*. Vadsø: Vadsø kommune.
- Nissen, Kristian 1960: Vardø og Vardøhus i eldre tid. – Oberst G. I. Willoch (doaimm.), *Vardøhus festning 650 år. Jubileumsskrift*. Oslo: Generalinspektøren for Kystartilleriet. 19–65.
- Odner, Knut 1992: *The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900*. Oslo: Scandinavian University Press & The Institute of Comparative Research in Human Culture.
- Otterbech, Jens (doaimm.) 1920. *Kultuværdier hos Norges finner*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Persen, Synnøve 2024: Brennende himmel. – Reidun Laura Andreassen & Liv Helene Willumsen (doaimm.), *Steilneset minnested og kvinnedrap*. Stamsund: Orkana. 91–98.
- Porsanger, Jelena 2022: An Indigenous Sámi museum and repatriation of a Sámi drum from the XVII century. – *Dutkansearvvi diedalaš áigečála* 6 (1): 72–90.
- Rasmussen, Siv 2016: *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid. En komparasjon mellom Finnmark og Torne Lappmark*. Tromsø: UiT – Norges arktiske universitet. <https://hdl.handle.net/10037/9755> (12.08.2025).
- Ruong, Israel 1976: *Om jojkning. Att minnas, känna och återge*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Saba, Isak 1920: Finske folkesange fra Indre-Varanger. – Jens Otterbech (doaimm.), *Kultuværdier hos Norges finner*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). 75–85.
- Schanche, Kjersti & Bjørkli, Thorbjørn (doaimm.) 2005: *Sjøsamene ved Varangerfjorden. En kortfattet gjennomgang av historien de siste 10 000 år*. Várjjat Sámi Musea Čállosat 2. Varanger Samiske Museums Skrifter 2. [Varangerbotn: Varanger Samiske Museum.]
- Solbakk, Aage 2002: Poala-Ánde – noaidi vai «birobálvá»? Dubmejuvvui jápmi-mii noidošeamii geažil 1692. – Harald Gaski & John T. Solbakk (doaimm.), *Čállet Sámi Verddet. SFS 1992–2002 10 jagi sámi fágateavsttaid ovddideamen. Sámi fágagirjjálaš čálliid ja jorgaleaddjiidsearvvi 10-jagi ávvučála*. Kárášjohka: ČálliidLágádus. 11–23.
- Stoor, Krister 2007: *Juoiganmuitalusat – Jojkberättelser. En studie av jokens narrativa egenskaper*. Umeå: Umeå universitet.
- Turi, Johan 2010 (1910): *Muitalus sámiid birra*. SÁMIacademica 3. Karasjok: ČálliidLágádus.

Utsi, Mai Britt 1998: *Sámi muitalanárbevierru ja mo luohiti luovvana muitalusas. Sámi girjjálašvuodadiehtagá válđofágadutkkus*. Tromssa universitehta, Humanisttalaš fakultehta, Sámi ossodat.
<https://hdl.handle.net/10037/3323>

United Nations = *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*.
https://social.desa.un.org/sites/default/files/migrated/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf (12.2.2024).

Willoch, G. I. 1960: *Vardøhus festning*. – Oberst G. I. Willoch (doaimm.), *Vardøhus festning 650 år. Jubileumsskrift*. Oslo: Generalinspektøren for Kystartilleriet. 72–89.

Willumsen, Liv Helene 2010: *Trolldomsprosessene i Finnmark. Et kildeskrift*. Bergen: Skald & Statsarkivet i Tromsø.

Willumsen, Liv Helene 2011: *Steilneset. Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark*. Vardø: Statens vegvesen & Varanger museum.

Willumsen, Liv Helene 2013: *Dømt til ild og bål. Trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*. Stamsund: Orkana akademisk.

Zorgdrager, Nellejet 1997: *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852. Samisk motstand mot norsk kolonialisme*. Nesbru: Norsk Folkemuseum & Vett & Viten.

Eará gáldut

Aikio, Ante [2021]: *Ságastallan professor Ante Aikioin 10.2.2021*.

Birgitsen, Øystein [2025]: *Ságastallan Birgitsenain jagi 2025 Sámi álbmotbeaivve vahku doaluin Isak Saba guovddázis Vuonnabađas Várjjagis*.

Skum, Marja [2018]: *Metoda ja materiála ruotabeale sámiid bággojohtimiid birra. Logaldallan doavttirgráda semináras 27.9.2018. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla*.

Eará guovddáš gáldut

Edström, Karl-Olof 1978: *Den samiska musikkulturen. En källkritisk översikt. Skrifter från musikvetenskapliga institutionen, Göteborg, 1. Göteborg: Göteborgs universitet*.

Gaski, Harald 1987: *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetiske diktning*. Kárášjohka: Davvi Media.

- Gaski, Harald 1991: *...nu gárvvis girdilit... Sámi girjjálašvuoda oahppogirji*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Gaski, Harald (doaimm.) 1997: *In the Shadow of the Midnight Sun. Contemporary Sami Prose and Poetry*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Gaski, Harald 2000: *The Secretive Text: Yoik Lyrics as Literature and Tradition*. – Juha Pentikäinen, Harald Gaski, Vuokko Hirvonen, Jelena Sergejeva & Krister Stoor (doaimm.), *Sami Folkloristics*. NNF Publications 6. Turku: Åbo Akademi University. Publications 6. Turku: Nordic Network of Folklore. 191–214.
- Gaski, Harald 2007: *Juoigan – sámi musihkka máilmmis dahje máilmmemusihkka. Joiken – samisk musikk i verden eller verdensmusikk. Yoik – Sami music in global world music*. – John Trygve Solbakk (doaimm.), *Árbevirolaš máhttu ja dahkkivuoigatvuolta. Tradisjonell kunnskap og opphavsrett. Traditional knowledge and copyright*. Kárášjohka: Sámikopiija. 95–122.
http://www.samikopiija.org/govat/doc/art_hg.pdf (9.5.2020).
- Gaski, Harald 2011: *More than Meets the Eye: The Indigeneity of Johan Turi's Writing and Artwork*. – *Scandinavian Studies* 83 (4): 591–608.
<https://doi.org/10.1353/scd.2011.0049>
- Gaup, Ánte Mikkell 2015: *Luohtebidjan. Mot sáhtta dáhpáhuvvat?* Masteroppgave i samisk litteratur. Tromsø: UiT – Norges arktiske universitet, Institutt for kultur og litteratur.
- Hirvasvuopio-Laiti, Annukka 2012: *Luohti ja dálá sámemusihkka*. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. <https://hdl.handle.net/11250/177043>
- Hirvonen, Vuokko 1991: *Gumppe luodis Áillohažžii. Luođi šládjateorehtalaš guorahallan ja Valkeapää divttat njálmmálaš tradišuvnna joatkin*. Pro gradu -bargu. [Oulu]: Oulu universitehta.
- Hirvonen, Vuokko 2009: *Juoiggus uksan sámi njálmmálaš girjjálašvuhtii – bálggis gillii, identitehtii ja iešárvui*. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1–2/2009: 90–104.
- Jouste, Marko 2011: *Tulláčalmaaš kirdáččij 'tulisilmillä lenteli'. Inarinsaamelainen 1900-luvun alun musiikkikulttuuri paikallisen perinteen ja ympäröivien kulttuurien vuorovaikutuksessa*. Tampere: Tampere University Press.
- Lehtola, Veli-Pekka 2002: *The Sámi People. Traditions in Transition*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Rydving, Håkan 2010: *Tracing Sami Traditions. In Search of the Indigenous Religion among the Western Sami during the 17th and 18th Centuries*.

Oslo: The Institute for Comparative Research in Human Culture & Novus.

Skaltje, Maj-Lis 2005: *Luondu juoiggaha*. Guovdageaidnu: DAT.

Utsi, Mai Britt 2009: «Ja luodis dat álgá...» – muitalus luodi saji birra Sámi allaskuvllas. – Jan Henry Keskitalo, Kristine Nystad & Torunn Pettersen (doaimm.), *Sámi oahpahus – sámi dutkan – sámi ása*hus. *Sámi allaskuvla 20 jagi*. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. 127–133.

Valkeapää, Nils Aslak 1984: Ett sätt att lugna renar. – *café Existens. Tidskrift för nordisk litteratur* 24: 43–47. <https://www.lassagammi.no/ett-satt-att-lugna-renar.5856901-315484.html> (4.5.2021).

The colonization history of the Várjjat (Varanger) region in North Norway: The yoik of Vardøhus fortress, royal pride or a loathsome commemoration of the local Sámis' fate?

This article focuses on the darkest time in the history of Varanger, namely on the intrusion of the states into the area and in what ways it happened. In the northernmost part of Finnmark in Sápmi the union of Denmark-Norway established two towns after the year 1300: Vardø (in 1307) and Vadsø (in 1500). On the island Vardø was also the seat of power, Vardøhus fortress (*Várggáid ladni* in Sámi), built primarily in order to prevent the Russian empire from entering the area. Over the centuries the fortress may have been a source of fear for the Sámi people in the area, because throughout nearly the entire 17th century witchcraft trials were carried out at Vardøhus Fortress, where people were imprisoned, first the Sámi shamans, and then mostly women, who were punished and tortured there. In the end most of them were sentenced to death by burning at the stake. In recent times, researchers have examined historical documents such as court records, judgements and other public sources about those who were executed. This is how they have brought the terrible story of Vardøhus Fortress into the light of the present. A memorial site with memorial plaques of the victims, and a bonfire room as a memorial to the horrific punishments have also been set up on the Vardø island. In addition to documenting the very sad history, the article aims to show that the voice of the Sámi has been silenced in the public history, even if the memorial plaques of the victims prove that most of the victims were local people. The confessions in the court records provide details on their Sámi way of life and cultural characteristics. In my view they were Sámi. Therefore this article highlights the Vardøhus Fortress Yoik, which is the only Sámi voice left, the only surviving yoik describing how the Sámi may have experienced living on Vardø island for several hundred years.

Keywords: Denmark-Norway Union, Vardøhus Fortress, 17th century witchcraft trials, judgements and sentences, Sámi shamans and women, femicide, archeology of yoiking, musical memory, silenced Sámi voice, Vardøhus memorial site

Mai Britt Utsi
Sámi University of Applied Sciences
maibu@samas.no

Mildosat

Mielddus 1. Isak Saba (1920: 75–76) merken Várggáid ladni luohiti.

INDRE-VARANGER. 76

(Nogen prøver.)
Ved Isak Saba.

Vargai lanne. (Frå gamle dage.)

Hurtig, litt taracade. *Roligere.*

1. *Go* Vargai *duš-se* lan - ne - e. *go* Vargai *duš-se*
lan - ne - e. *jo* - o - o.

Hurtig, larmende.

go *go*-na-gas lei hort - te - e. *go* *go*-na - gas lei
hort - te - e. *jo* - o - o.

2. *Lala la* le soaldatak,
lala la le roldum.
jo, jo,
go *šolggis* nibe dallek,
ja *giverid* vel sikkuk.
jo, jo.

Norsk:
Vargøy fæstning.

1. *Go*, det var Vargøy fæstning,
go, det var Vargøy fæstning;
jo, jo,
go, kongens den var vagthund,
go, kongens den var vagthund,
jo, jo.

2. *La la*, soldater var de,
la, gik som morgenroden,
jo, jo,
go, blanke kniv de holder,
og pussar de geværer,
jo, jo.

Sangen har jeg hørt i min barndom av *Laika Martin* og *Garas Juovssa*. Nogen versjoner findes ogsaa optegnet i *Jacob Fellmans* «Anteckningar», omkr. 1820.

At skrive om den finske sangs bygning vil føre for vidt. Kun skal jeg si at melodien bevæger sig efter bestemte intervaller, og at rytmen ofte er meget fremmedartet. Der forekommer baade to-delte og tre-delte taktføtter i samme strofe, men de optræder altid regelmæssig. Egentlig er det vel fem-kanter. Der forekommer ogsaa syv-kanter og endnu mere indviklet takt.

Men saa strengt overholdes rytmen, at hvor ordene ikke passer til den, tages fyldord til hjælp. Det er smaa ord uten mening og betoning, saasom: *jo, la, naina, dušse* o. s. v. Her er de trykt med *kursiv*.

Forslagene maa aldrig utelates! Melodiene i Varanger gaar som oftest i moll. Teksten er selvfølgelig holdt i Varanger-dialekten.

Lávlaga lean gullan mánnán Laika Márttenis ja Garas Juovssas. Muhtun javzagarggat gávdnojit maid Jacob Fellman «Anteckningaris», sullii birrašiid jagis 1820.

Doalvu menddo viidát čállit sámi lávluma birra. Dajan dušše ahte nuohtta johtá dihto intervállaid mielde ja ahte ritma lea hui amslágan. Sáhttet leat sihke guovttejuogu ja golmmajuogu táktajuolggit seamma strofas, muhto dat ovdanbohtet álo jeavddalaččat. Rievtti mielde lea viđačiegat. Sáhttet leat maid čiežačiegat ja vel váddásut tákta.

Muhto nu streangásit dollo ritma ahte dakko gokko sánit eai heive dasa, ahte váldojit deavddasánit veahkkin. Dat leat smávva sánit main ii leat mearkašupmi iige nuohtalašvuohta, numo: *jo, la, naina, dušše* jnv. Dat leat dás kursiiivvain.

Čikŋašuoŋaid (*appoggiatura*, dárogillii *forslag*) ii galgga goassige guoddit! Melodijat Várjjagis mannet dábálaččat mallas. Teaksta dollo diedusge Várjjat suopmanii. (Saba 1920: 76; sámás Mai Britt Utsi)

Mielddus 2. Lagercrantz (1960: 128–129) merken ja jorgalan Várggáid ladni luohti.

128

181^a. *oiaiv-riiv-riiv*
oiaiv-riiv (365:3) son riiv-riiv te la-la-la,
ij-riiv-riiv-riiv-riiv sáiv-riiv te la-la-la,
je-riiv son te sáiv-riiv te la-la-la
riiv-riiv-riiv-riiv-riiv-riiv-riiv te la-la-la.

184^a. *rjivkaj-riiv-riiv*
ko rjivkaj-riiv-riiv-riiv-riiv (8445:2)
ko rjivkaj-riiv-riiv-riiv-riiv-riiv
je-riiv-riiv,
ko ko-riiv-riiv-riiv-riiv (Gen.) lei ho-riiv-riiv-riiv,
ko ko-riiv-riiv-riiv-riiv lei ho-riiv-riiv-riiv
je-riiv-riiv.

184^a. Der Sperlingsfänger.
 Er fing Sperlinge — frohen Mutes.
 Er sah sie ein — eine Tonne voll.
 Und dann sandte er sie
 An Christmas Katze in Fjordbotu.

184^b. Die Festung Vardöhus auf Vargöy bei Vardö.
 (Gegründet i.J. 1307.)

Die ruhmräiche Festung Vargöy bei Vardö,
 die ruhmräiche Festung Vargöy,
 ja-a-a,
 sie war des Königs bellender Hund
 (mit den s'bellenden Kinomen)
 sie war des Königs bellender Hund
 ja-a-a

129

la-la lä lei sy-riiv-riiv-riiv (6797),
la-la lä lei riiv-riiv-riiv-riiv (Perf. 5897)
je-riiv-riiv,
ko šelkkaš (attu,7290) riiv-riiv-riiv-riiv
je riiv-riiv-riiv-riiv-riiv-riiv-riiv (6290)
je-riiv-riiv.

The musical score consists of four staves of music in 4/4 time. The first staff is titled 'Rust, ehvas šelkkaš' and the second 'Lä-la lä die Schössknechte'. The lyrics are written below the notes. The music features a simple melody with some rests and a key signature of one flat.

Lä-la lä die Schössknechte
 sind leuchtend-rot in dänischen Uniformen,
 ja-a-a,
 wenn sie das blanke Bajonett heben
 und die Gewehr am Wall zum Salut präsentieren
 ja-a-a. [scherzhaft; schwachem]
 (Aufgezichnet von ISAK SANA.)

3 — Lagercrantz

Sámegiell jorgalus duiskkgielas (sámás Mai Britt Utsi).

<p>Dat gudnedievas Gumpesuolu ladni Várggáin, dat gudnedievas Gumpesuolu ladni Várggáin, ja-a-a, dat lei gonagasa ciellalas beana (daid ciellalas kanovnnaguin) Dat lei gonagasa ciellalas beana ja-a-a</p>	<p>La-la-la šloahttabálvvát leat čuovgi-ruoksadat dánskalaš uniforpmain ja-a-a go sii dan šelges bájoneahta dollet ja givviriid alázis sáluhttii ovdanbuktet ja-a-a</p>
---	--

Miellddus 3. Várggáid ladni diehtotávval 2018 geasi (govven Mai Britt Utsi).

Vardøhus Festning

■ Vardøhus saantlággu festning / The world's smallest fortress

Vardøhus Festning er verdens minste festning og ble oppført i 1702 av den svenske kongen. Festningen ble bygget på et lite øy utenfor byen Vardø. Den er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen. Festningen er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen.

■ Nye år på historisk grunn / New Year on historic soil

Vardøhus Festning er et av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen. Festningen er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen.

■ Takk for at du hjelper oss å ta vare på Vardøhus Festning / Thank you for helping us to take care of the fortress

Vardøhus Festning er et av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen. Festningen er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen.

Velkommen til / Welcome to Vardøhus Festning

Nasjonale Festningsverk / National Fortresses

Støttelse av de nasjonale festningene er et av de viktigste oppgavene til Nasjonale Festningsverk. Festningene er en del av den nasjonale forsvarsinfrastrukturen og er et av de viktigste turistmålene i Norge.

Gamle Vardøhus Festning / Old Vardøhus Festning

Vardøhus Festning er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen. Festningen er en av de mest imponerende festningene i Norge og er et av de mest besøkte turistmålene i byen.

Festningsmuseet er åpent for publikum / Opening hours at the fortress

Sammenheng	Sammenheng
1. Sammenheng	10:00 - 17:00
2. Sammenheng	10:00 - 17:00
3. Sammenheng	10:00 - 17:00
4. Sammenheng	10:00 - 17:00
5. Sammenheng	10:00 - 17:00
6. Sammenheng	10:00 - 17:00
7. Sammenheng	10:00 - 17:00
8. Sammenheng	10:00 - 17:00
9. Sammenheng	10:00 - 17:00
10. Sammenheng	10:00 - 17:00
11. Sammenheng	10:00 - 17:00
12. Sammenheng	10:00 - 17:00
13. Sammenheng	10:00 - 17:00
14. Sammenheng	10:00 - 17:00
15. Sammenheng	10:00 - 17:00
16. Sammenheng	10:00 - 17:00
17. Sammenheng	10:00 - 17:00
18. Sammenheng	10:00 - 17:00
19. Sammenheng	10:00 - 17:00
20. Sammenheng	10:00 - 17:00

Vardøhus Festning

■ Vi er her for å hjelpe deg

Nasjonale Festningsverk

■ Vi er her for å hjelpe deg